

Reprezentace a vyvozování znalostí

Aleš Horák

E-mail: hales@fi.muni.cz
<http://nlp.fi.muni.cz/uui/>

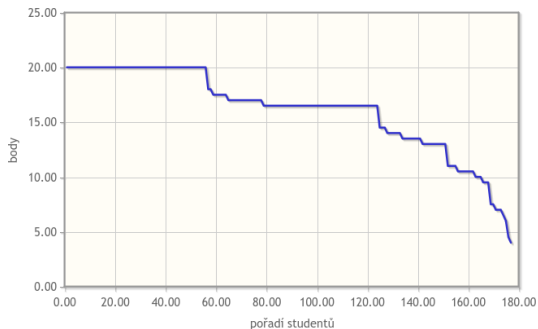
Obsah:

- ▶ Statistické výsledky průběžné písemky
- ▶ Reprezentace a vyvozování znalostí
- ▶ Extralogické informace
- ▶ Pravidlové systémy
- ▶ Nejistota a pravděpodobnost

Oznámení

23. listopadu přesun přednášky do **D2**

Statistické výsledky průběžné písemky

průběžná písemka PB016
177 studentů

Body	Počet studentů
20	56
18–17	22
16.5	46
14.5	3
14	6
13.5	8
13	10
11–10	14
9.5	3
7.5	2
7	3
6.5–4	4

Medián: 16.5 bodů

Reprezentace a vyvozování znalostí

otázka:

Jak zapíšeme znalosti o problému/doméně?

Když je zapíšeme, můžeme z nich mechanicky odvodit nová fakta?

- ▶ **reprezentace znalostí** (*knowledge representation*) – hledá způsob vyjádření znalostí **počítačově zpracovatelnou** formou (za účelem odvozování)
- ▶ **vyvozování znalostí** (*reasoning*) – zpracovává znalosti uložené v **bázi znalostí** (*knowledge base, KB*) a provádí **odvození** (inference) nových závěrů:
 - odpovědi na dotazy
 - zjištění faktů, které vyplývají z faktů a pravidel v KB
 - odvodit akci, která vyplývá z dodaných znalostí, ...

Reprezentace znalostí

proč je potřeba speciální **reprezentace znalostí**?

vnímání lidí × *vnímání počítačů*

▶ člověk

- ▶ když dostane novou věc (třeba pomeranč) – **prozkoumá** a **zapamatuje** si ho (a třeba sní)
- ▶ během tohoto procesu člověk **zjistí** a **uloží si** všechny základní vlastnosti předmětu
- ▶ později, když se **zmíní** daná věc, vyhledají se a připomenou uložené informace

▶ počítač

- ▶ musí se spolehnout na informace od lidí
- ▶ jednodušší informace – přímé *programování*
- ▶ složité nebo rozsáhlé informace – zadané v **symbolickém jazyce**

Volba reprezentace znalostí

která **reprezentace znalostí** je **nejlepší**?

Pro řešení skutečně obtížných problémů musíme používat několik různých reprezentací. Každý konkrétní typ datových struktur má totiž své klady a zápory a žádný se sám o sobě nezdá adekvátní pro všechny funkce zahrnuté v tom, čemu říkáme “selský rozum” (common sense).

– Marvin Minsky, spoluzakladatel MIT AI lab

Limity reprezentace znalostí

Všechny modely se mýlí, některé jsou ale užitečné.

(All models are wrong, but some are useful)

– *George Box, významný britský statistik*

Kompletní reprezentace
znalostí má řešit:

- ▶ kategorie
- ▶ míry a hodnoty
- ▶ složené objekty
- ▶ čas, prostor a změny
- ▶ události a procesy
- ▶ fyzické objekty
- ▶ látky/substance
- ▶ mentální objekty a postoje
- ▶ ...

Často je nutné se kvůli **efektivitě modelu** vzdát **přesnosti** nebo **úplnosti**.

Reifikace – abstrakce jako objekt

reifikace (zvěcnění) – zjednodušení (logické) analýzy
abstrakci/objekt vyššího řádu modelujeme jako **objekt**

vlastnost objektu \approx *predikát pomeranč*

“držím pomeranč” \approx $\text{držet}(\text{Já}, x) \wedge \text{pomeranč}(x)$

“mám rád chuť pomeranče” \approx $\text{mít_rád}(\text{Já}, x) \wedge x = \text{chuť}(\text{?pomeranč?})$

... v PL1 nelze

s **reifikací** predikátu *pomeranč* (konstanta):

“mám rád chuť pomeranče” \approx $\text{mít_rád}(\text{Já}, x) \wedge x = \text{chuť}(\text{pomeranč})$

“držím pomeranč” \approx $\text{držet}(\text{Já}, x) \wedge \text{is_instance}(x, \text{pomeranč})$

Z čistě logického hlediska vznikají **neexistující objekty** (spory při tvrzení o *neexistenci*)

ale při **korektním** zpracování – stačí **jednodušší formalismus**

Extralogické informace – třídy, sémantické sítě, rámce

co jsme dosud ignorovali:

- ▶ objekty reálného světa mají mezi sebou **vztahy**
 - třídy/kategorie, podtřídy × nadtřídy
 - hierarchie vztahů části/celku
 - dědění vlastností v hierarchiích
- ▶ stav světa se může **měnit** v čase
 - explicitní reprezentace času
 - nemonotónní uvažování (pravdivost se může měnit v čase)
- ▶ ne každá informace je “černobílá”
 - **nejistota**
 - statistika, fuzzy logika

Třídy objektů

- ▶ “Chci si koupit fotbalový míč.”
 - *Chci si koupit FM27341* – špatně
 - *Chci si koupit objekt, který je prvkem třídy fotbalových míčů* – správně
- ▶ objekty jsou organizovány do **hierarchie tříd**
 - $FM27341 \in \text{fotbalové_míče}$
 - $\text{fotbalové_míče} \subset \text{míče}$
- ▶ **fakta** (objekty) \times **pravidla** (třídy)
 - *Všechny míče jsou kulaté.*
 - *Všechny fotbalové míče mají X cm v průměru.*
 - *FM27341 je červenomodrobílý.*
 - *FM27341 je fotbalový míč.*
 - (Proto: *FM27341 je kulatý a má X cm v průměru.*)

Ontologie

- ▶ **ontologie** ve filozofii – nauka o **existenci** a typech existencí
 - ▶ **ontologie** v informatice – **formální popis znalostí**, pojmy a vztahy mezi pojmy, hierarchie
 - ▶ ontologie **obecné** (*upper level*) × **doménové**
 - ▶ různé dostupné obecné, žádná standardem (zatím):
(Open)Cyc, SUMO/MILO, Dublin Core, DOLCE, ...
- <http://archivo.dbpedia.org>, <http://www.ontologyportal.org>

```
(=>
  (and
    (instance ?KILL Killing)
    (patient ?KILL ?OBJ))
  (exists (?DEATH)
    (and
      (instance ?DEATH Death)
      (experiencer ?DEATH ?OBJ)
      (causes ?KILL ?DEATH))))
```

*Pokud nějaký proces (?KILL) je instancí **zabíjení** (Killing) a nějaký agent (?OBJ) je předmětem toho procesu*

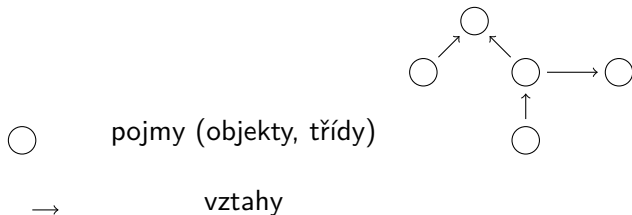
=>

*pak existuje jiný proces (?DEATH) takový, že tento jiný proces je instancí **smrti** (Death) a agent ?OBJ se účastní tohoto jiného procesu ?DEATH a původní proces ?KILL je příčinou tohoto jiného procesu ?DEATH*

Sémantické sítě

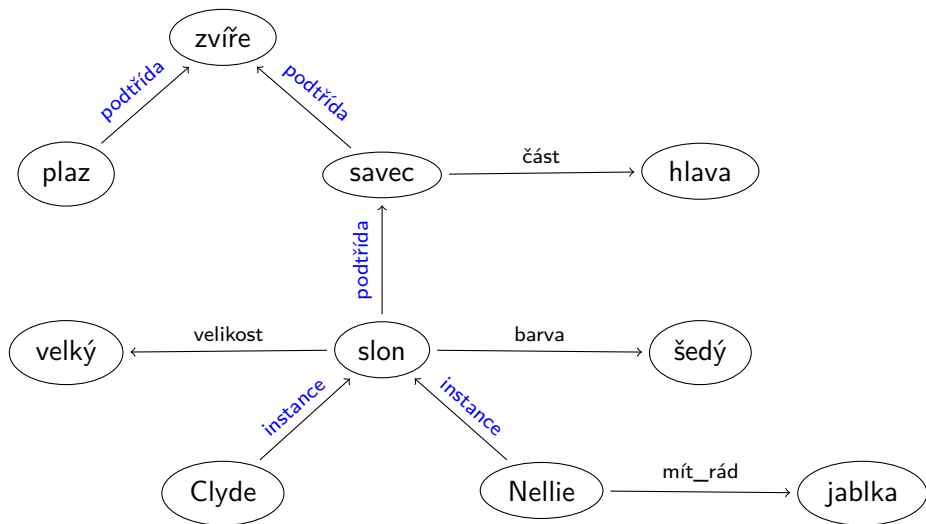
sémantické sítě – reprezentace faktových znalostí (pojmy + vztahy)

- ▶ vznikly kolem roku 1960 pro reprezentaci významu anglických slov
- ▶ znalosti jsou uloženy ve formě grafu

- ▶ nejdůležitější vztahy – **taxonomie**:
 - **podtřída** (*subclass*) – vztah mezi třídami
 - **instance** – vztah mezi konkrétním objektem a jeho rodičovskou třídou
- jiné vztahy – **část** (*has-part*), barva, ...

Sémantické sítě – příklad

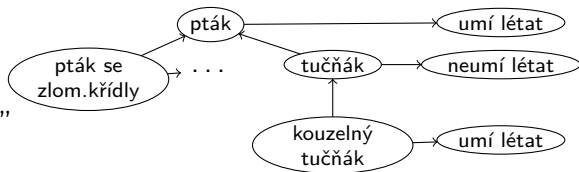
Dědičnost v sémantických sítích

- ▶ pojem sémantické sítě *předchází* OOP
- ▶ **dědičnost**:
 - jestliže určitá vlastnost platí pro **třidu** → platí i pro **všechny** její **podtřídy**
 - jestliže určitá vlastnost platí pro **třidu** → platí i pro **všechny prvky** této třídy
- ▶ určení hodnoty vlastnosti – **rekurzivní algoritmus**
- ▶ potřeba specifikovat i výjimky – mechanismus **vzorů** a **výjimek** (*defaults and exceptions*)
 - **vzor** – hodnota vlastnosti u třídy nebo podtřídy, platí ta, co je blíže objektu
 - **výjimka** – u konkrétního objektu, odlišná od vzoru

Dědičnost vztahů část/celek

- ▶ “Krávy mají 4 nohy.”
 - každá noha je částí krávy
- ▶ “Na poli je (konkrétní) kráva.”
 - všechny části krávy jsou taky na poli
- ▶ “Ta kráva (na poli) je hnědá (celá).”
 - všechny části té krávy jsou hnědé
- ▶ “Ta kráva je šťastná.”
 - ~~všechny části té krávy jsou šťastné~~ – neplatí
- ▶ lekce: některé vlastnosti jsou děděny částmi, některé nejsou explicitně se to vyjadřuje pomocí pravidel jako
$$part-of(x, y) \wedge location(y, z) \Rightarrow location(x, z)$$

Vzory a výjimky – příklad

- ▶ “Všichni ptáci mají křídla.”
- ▶ “Všichni **ptáci** **umí** létat.”
- ▶ “Ptáci se zlomenými křídly jsou ptáci, ale **neumí** létat.”
- ▶ “**Tučňáci** jsou ptáci, ale **neumí** létat.”
- ▶ “**Kouzelní tučňáci** jsou tučňáci, kteří **umí** létat.”
- ▶ kdo umí létat:
 - “Penelope je pták.” ⇒ “Penelope **umí** létat.”
 - “Penelope je tučňák.” ⇒ “Penelope **neumí** létat.”
 - “Penelope je kouzelný tučňák.” ⇒ “Penelope **umí** létat.”
- ▶ všimněte si, že **znalost** hodnoty vlastnosti objektu **se může měnit** s příchodem nových informací o klasifikaci objektu

Aplikace sémantických sítí

(Princeton) **WordNet** – <http://wordnet.princeton.edu/>

- ▶ **sémantická síť** 150.000 (anglických) pojmů, zachycuje:
 - synonyma, antonyma (významově stejná/opačná)
 - hyperonyma, hyponyma (podtřídy)
 - odvozenost a další jazykové vztahy
- ▶ tvoří se **národní wordnety** (navázané na anglický WN)
český wordnet – cca 30.000 pojmů
- ▶ nástroj na tvorbu a **editaci** národních wordnetů – **DEBVisDic/VisDic**, vyvinutý na FI MU – <http://deb.fi.muni.cz/>
- ▶ **VisualBrowser** –
<http://nlp.fi.muni.cz/projekty/visualbrowser/>
nástroj na **vizualizaci** (sémantických) sítí, vznikl jako DP na FI MU

The screenshot displays the DEBVisDic application interface, which manages multiple Wordnet dictionaries. The main window shows a list of dictionaries: English Wordnet, Greek Wordnet, Russian Wordnet, and Czech Wordnet. A context menu is open over the Czech Wordnet entry for the word 'pes', listing options like 'Dictionary - SSČ', 'Morph. analyzer ajka', and 'Google'. The Czech Wordnet entry for 'pes' is expanded, showing its definition, POS (noun), and a list of hypernyms (dog, frump, cad, bouncer, blackguard, hound, domestic dog, Canis familiaris, frank).

The Russian Wordnet entry for 'журнал' (journal) is also visible, showing its POS (noun) and a list of synonyms (журнал, книга). A context menu is open over the Russian entry, listing options like 'Show in Czech Wordnet', 'Take key from Czech Wordnet', 'AutoLookup in', 'Copy entry to Czech Wordnet', and 'Import IDs from file'.

The Czech Wordnet entry for 'pes' is expanded, showing its definition, POS (noun), and a list of hypernyms (dog, frump, cad, bouncer, blackguard, hound, domestic dog, Canis familiaris, frank). The entry is also expanded to show its XML representation:

```

<SYNONYM>
<LITERAL Inote="" sense="1">pes</LITERAL>
<WORD>pes</WORD>
</SYNONYM>
<ILR type="hypernym">ENG20-020005
<ILR type="holo_member">ENG20-020
<ILR type="holo_member">ENG20-075
<STAMP>xcapek1 2003/06/25</STAMP>
<BCS>3</BCS>
<RILR type="hypernym">ENG20-02002
<RII.R tvne="hynernvm">ENG20-02027

```

The number of entries for the Czech Wordnet entry is 12.

Rámce – příklad

Rámce (*frames*) – varianta sémantických sítí představená Marvinem Minskim

rámec obsahuje **objekty**, *sloty* a **hodnoty slotů**

příklady rámců:

savec:

<i>podtřída:</i>	zvíře
<i>část:</i>	hlava
* <i>má_kožich:</i>	ano

slon:

<i>podtřída:</i>	savec
* <i>barva:</i>	šedá
* <i>velikost:</i>	velký

Nellie:

<i>instance:</i>	slon
<i>mít_rád:</i>	jablka

'*' označuje **vzorové hodnoty**, které mohou měnit hodnoty u podtříd a instancí

Rámce

- ▶ **rámec** – univerzální struktura všech informací relevantních pro daný pojem
- ▶ velice populární pro reprezentaci znalostí v **expertních systémech**
- ▶ stejně jako sémantické sítě, rámce podporují **dědičnost**
- ▶ OO programovací jazyky vycházejí z teorie rámců

Sémantické sítě × rámce:

sémantické sítě	rámce
uzly	objekty
spoje	sloty
uzel na druhém konci spoje	hodnota slotu

deskripční logika (*description logic*) – logický systém, který manipuluje přímo s rámci

Rámce – využití v praxi

příklad využití rámců – ontologie **Friend of A Friend (FOAF)**

- ▶ popisuje **osoby**, jejich **činnosti** a **vztahy** k jiným osobám a objektům
- ▶ decentralizovaný přístup, <http://xmlns.com/foaf/spec/>
- ▶ využívaný komunitami (blogovací platformy, MediaWiki, ...)
- ▶ základ standardu W3C **WebID 1.0** (2014 draft)

```
<link rel="meta" type="application/rdf+xml" title="FOAF"
      href="http://example.com/~vangogh/foaf.rdf"/>
```

```
<foaf:Person rdf:nodeID="VincentvanGogh"
             xmlns:foaf="http://xmlns.com/foaf/0.1/">
  <foaf:name>Vincent van Gogh</foaf:name>
  <foaf:homepage rdf:resource="https://www.vangoghgallery.com/" />
  <foaf:img rdf:resource="/images/vangogh.jpg" />
  <foaf:knows rdf:resource="#PaulGauguin"/>
  <foaf:made rdf:resource="https://www.vangoghgallery.com/painting/sunflowerindex.html"/>
</foaf:Person>
```

Pravidlová báze znalostí – příklad

pravidla pro **oblékání**:

- pravidlo 1 IF X je **seriózní**
AND X bydlí ve **městě**
THEN X by měl nosit **sako**
- pravidlo 2 IF X je **akademik**
AND X je společensky **aktivní**
AND X je **seriózní**
THEN X by měl nosit **sako a kravatu**
- pravidlo 3 IF X bydlí ve **městě**
AND X je **akademik**
THEN X by měl nosit **kravatu**
- pravidlo 4 IF X je **podnikatel**
AND X je společensky **aktivní**
AND X je **seriózní**
THEN X by měl nosit **sako, ale ne kravatu**

společenská pravidla:

- pravidlo 5 IF X je **podnikatel**
AND X je **ženatý**
THEN X je společensky **aktivní**
- pravidlo 6 IF X je **akademik**
AND X je **ženatý**
THEN X je **seriózní**

profesní pravidla:

- pravidlo 7 IF X učí na **univerzitě**
OR X učí na **vysoké škole**
THEN X je **akademik**
- pravidlo 8 IF X vlastní **firmu**
OR X je **OSVČ**
THEN X je **podnikatel**

Pravidlová báze znalostí

- ▶ snaha zachytit **produkčními pravidly** znalosti, které má expert
- ▶ obecná forma pravidel

IF *podmínka*
THEN *akce*

- **podmínky** – booleovské výrazy, **dotazy** na hodnoty proměnných
- **akce** – **nastavení** hodnot proměnných, příznaků, ...
- ▶ důležitá vlastnost – strukturování znalostí do **modulů**
 - systém může být snadno rozšířen přidáním nových pravidel beze změny zbytku systému

Expertní systémy

Aplikace pravidlových systémů

- ▶ zaměřeny na specifické oblasti – medicínská **diagnóza**, **návrh konfigurace počítače**, **expertíza** pro těžbu nafty, ...
- ▶ snaha zachytit **znalosti experta** pomocí pravidel ale znalosti experta zahrnují – postupy, strategie, odhady, ...
- ▶ expertní systém musí pracovat s **procedurami**, **nejistými znalostmi**, různými formami vstupu
- ▶ vhodné oblasti pro nasazení expertního systému:
 - **diagnóza** – hledání řešení podle symptomů
 - **návrh konfigurace** – složení prvků splňujících podmínky
 - **plánování** – posloupnost akcí splňujících podmínky
 - **monitorování** – porovnání chování s očekávaným chování, reakce na změny
 - **řízení** – ovládání složitého komplexu
 - **předpovědi** – projekce pravděpodobných závěrů z daných skutečností
 - **instruktáž** – inteligentní vyučování a zkoušení studentů

Expertní systémy v praxi

CLIPS, pravidlový jazyk a prostředí pro **expertní systémy**

- ▶ původně **NASA** Johnson Space Center – řízení kontroly raket (1985–1996)
- ▶ aktivně vyvíjený (v. 6.41 z 21.6.2023), tisíce projektů
- ▶ pracuje s **objekty**, **fakty** a IF-THEN **pravidly**

```
(deftemplate emergency (slot type))      ; objekt
(deftemplate response (slot action))     ; objekt
(defrule fire-emergency (emergency (type fire)) ; pravidlo
 => (assert (response (action activate-sprinkler))))
```

```
(reset)
(assert (emergency (type fire)))        ; fakt
(run)
(facts)
  f-0   (initial-fact)
  f-1   (emergency (type fire))
  f-2   (response (action activate-sprinkler))
```

For a total of 3 facts.

Nejistota

definujme akci A_t jako “Vyrazit na letiště t hodin před odletem letadla.”

jak najít odpověď na otázku “Dostanu se akcí A_t na letiště včas k odletu letadla?”

problémy:

1. částečná **pozorovatelnost** (stav vozovky, záměry ostatních řidičů, ...)
2. **nejistota** výsledků akcí (píchnutí kola, ...)
3. obrovská **složitost** modelování a předpovědi dopravní situace

čistě **logický přístup** tedy:

- riskuje **chybu** – “ A_5 mě na letiště dostane včas.”
- vede k závěrům, které jsou **příliš slabé** pro rozhodování: “ A_5 mě tam dostane včas, pokud nebude na dálnici nehoda a pokud nebude přšet a jestli nepíchnu kolo a jestli nebude fronta na odbavovacích přepážkách a jestli nebudou problémy při kontrole zavazadel ...”

Metody pro práci s nejistotou

- ▶ defaultní/nemonotónní logika
Předpokládejme, že nepíchnu cestou kolo.
Předpokládejme, že A_5 bude OK, pokud se nenajde protipříklad.
- ▶ logická pravidla s faktory nejistoty (problém příčiny a následku)
 $A_5 \mapsto_{0.3}$ dostat se na letiště včas.
zalévání $\mapsto_{0.99}$ mokrý trávník
mokrý trávník $\mapsto_{0.7}$ déšť
- ▶ pravděpodobnost (míra předpokladu, že hodnota bude *true*)
Vzhledem k dostupným informacím, A_3 mě tam dostane včas
s pravděpodobností 0.05.

poznámka: fuzzy logika se zabývá mírou pravdivosti, NE pravděpodobností

Pravděpodobnost

Pravděpodobnost **sumarizuje** nejistotu pocházející z

- **lenosti** – nepodařilo se vypočítat všechny výjimky, podmínky, ...
- **neznalosti** – nedostatek relevantních údajů, počátečních podmínek, ...

subjektivní × **Bayesovská** pravděpodobnost:

- pravděpodobnostní vztah mezi tvrzením a jeho pravdivostí vzhledem k podmínkám:

$$P(A_4 | \text{žádné hlášené nehody}) = 0.5$$

nejedná se o vyjádření **pravděpodobnostní tendence** (ale může se získat ze znalostí podobných případů v minulosti)

- pravděpodobnost tvrzení se může měnit s novými (vstupními) podmínkami:

$$P(A_4 | \text{žádné hlášené nehody, je 4:00 ráno}) = 0.63$$

pravidlo pro **podmíněnou pravděpodobnost** – $P(a|b) = \frac{P(a \wedge b)}{P(b)}$ pokud $P(b) \neq 0$

neboli **pravidlo násobení** (*product rule*) – $P(a \wedge b) = P(a, b) = P(a|b)P(b)$

$$P(a \wedge b \wedge c) = P(a, b, c) = P(a|b, c)P(b, c) = P(a|b, c)P(b|c)P(c)$$

Vывozování z nejistých znalostí

- ▶ **náhodná proměnná** (*random variable*) – funkce, která vzorkům přiřazuje hodnoty → vrací výsledky měření sledovaného jevu
distribuce pravděpodobnosti náhodné proměnné = (vektor) pravděpodobností, že daná proměnná bude mít konkrétní hodnotu
 např.:

*náhodná proměnná **Odd** \approx výsledek hodu kostkou bude lichý*

*náhodná proměnná **Weather** \approx jaké bude počasí (slunce, déšť, mraky, sníh)*

$$\text{Odd}(1) = \text{true} \quad \text{Weather}(21.11.2005) = \text{déšť}$$

distribuce pravděpodobností proměnných **Odd** a **Weather**

$$P(\text{Odd} = \text{true}) = 1/6 + 1/6 + 1/6 = 1/2$$

$$P(\text{Odd}) = \langle 1/2, 1/2 \rangle$$

$$P(\text{Weather}) = \langle 0.72, 0.1, 0.08, 0.1 \rangle$$

- ▶ pravidla pro výpočet pravděpodobnosti logicky souvisejících událostí

$$P(a \vee b) = P(a) + P(b) - P(a \wedge b)$$

Bayesovské pravidlo pro vyvozování

z pravidla pro **podmíněnou pravděpodobnost** – $P(a|b) = P(a \wedge b)/P(b)$
 lze odvodit **Bayesovské pravidlo** pro určení **diagnostické**
 pravděpodobnosti ze znalosti **příčinné** pravděpodobnosti:

$$P(\text{Příčina}|\text{Následek}) = \frac{P(\text{Následek}|\text{Příčina})P(\text{Příčina})}{P(\text{Následek})}$$

např. ZMB zánět mozkových blan, ZK ztuhlý krk:

$$P(zmb|zk) = \frac{P(zk|zmb)P(zmb)}{P(zk)} = \frac{0.8 \times 0.0001}{0.1} = 0.0008$$

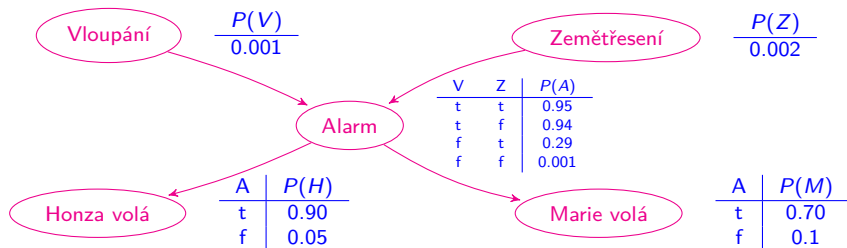
- vyvozování** = 1. rozdělení akce na **atomické události**
2. zjištění **pravděpodobností** atomických událostí
 3. výpočet/odvození pravděpodobností pomocí **složených distribucí pravděpodobností** (*joint probability distribution*)

$$P(\text{Odd, Weather}) = \left\langle \begin{array}{cccc} 0.36 & 0.05 & 0.04 & 0.05 \\ 0.36 & 0.05 & 0.04 & 0.05 \end{array} \right\rangle$$

Bayesovské sítě

Bayesovská síť:

- ▶ acyklický orientovaný graf
- ▶ uzly obsahují tabulky podmíněných pravděpodobností rodičů
- ▶ síť reprezentuje složenou distribuci pravděpodobností všech proměnných
- ▶ umožňuje efektivní přesné nebo přibližné (Monte Carlo) vyzozování
- ▶ nejčastěji používaný aparát pro vyzozování z nejistých znalostí

$$P(v|h, m) = \alpha P(v) \sum_z P(z) \sum_a P(a|v, z) P(h|a) P(m|a)$$